
गजेंद्र मोक्ष

मत्स्य.

कूर्म.

ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं
योगिनो यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा
देवाय तस्मै नमः ॥ १ ॥ इति ध्यानम् ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

॥ संजय उवाच ॥

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ॥

आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥
॥२॥ पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं
चमूम् ॥ व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण
धीमता ॥ ३ ॥ अत्र शूरा महेष्वासा
भीमार्जुनसमा युधि ॥ युयुधानो विराटश्च
द्रुपदश्च महारथः ॥४॥ धृष्टकेतुश्चेकितानः
काशिराजश्च वीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभो-
जश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥५॥ युधामन्युश्च
विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ॥ सौभद्रो
द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ६ ॥
अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजो-
त्तम ॥ नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं ता-
न्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्च कर्णश्च
कृपश्च समितिंजयः॥ अश्वत्थामा विकर्णश्च

सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥ अन्ये च बहवः

शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥ नानाशस्त्र-
प्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥९॥ अप-
र्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम्
॥ १० ॥ अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमव-
स्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व
एव हि॥११॥ तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः

पितामहः ॥ सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं
दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥ ततः शंखाश्च
भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवाभ्य-
हन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥
ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ॥
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः
॥ १४ ॥ पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं

धनंजयः ॥ पौंड्रं दध्मौ महाशंखं भीम-

कर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥ अनंतविजयं
राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ नकुलः सह-
देवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥१६॥ काश्यश्च
परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ॥ धृष्टद्यु-
म्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः॥१७॥
द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ॥
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक्

पृथक् ॥१८॥ स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृद-
यानि व्यदारयत् ॥ नभश्च पृथिवीं चैव
तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथ व्यव-
स्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः॥ प्रवृत्ते
शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २० ॥
हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥

॥ २१ ॥ यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामा-
नवस्थितान् ॥ कैर्मया सह योद्धव्यमस्मि-
न्रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ योत्स्यमानानवे-
क्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ॥ धार्तराष्ट्रस्य
दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ॥

सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम्
॥ २४ ॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च
महीक्षिताम् ॥ उवाच पार्थ पश्यैतान्सम-
वेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यत्स्थि-
तान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ॥ आचा-
र्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा
॥ २६ ॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयो-
रपि ॥ तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बं-

धूनवस्थितान् ॥ २७ ॥ कृपया परयाविष्टो
विषीदन्निदमब्रवीत् ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥
॥ २८ ॥ सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च
परिशुष्यति ॥ वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च
जायते ॥ २९ ॥ गांडीवं स्रंसते हस्ता-

त्वक्चैव परिदह्यते ॥ न च शक्नोम्यवस्थातुं
भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३० ॥ निमित्तानि
च पश्यामि विपरीतानि केशव ॥ न च
श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥
॥ ३१ ॥ न कांक्षे विजयं कृष्ण न च
राज्यं सुखानि च ॥ किं नो राज्येन गो-
विंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥ येषा-

मर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि

च ॥ त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा
धनानि च ॥ ३३ ॥ आचार्याः पितरः
पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः
श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा
॥ ३४ ॥ एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि
मधुसूदन ॥ अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः
किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥ निहत्य धार्तरा-

ष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ॥ पाप-
मेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥
तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांध-
वान् ॥ स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः
स्याम माधव ॥ ३७ ॥ यद्यप्येते न पश्यंति
लोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृतं दोषं
मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥ कथं न
ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ॥

कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन॥३९॥
कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः सनातनाः॥
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥
॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यंति
कुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते
वर्णसंकरः ॥ ४१॥ संकरो नरकायैव कुल-
घ्नानां कुलस्य च ॥ पतंति पितरो ह्येषां
लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैः
कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंते
जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः॥ ४३॥
उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ॥
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥
॥ ४४ ॥ अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यव-
सिता वयम् ॥ यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं

स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥ यदि मामप्रती-

कारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ॥ धार्तराष्ट्रा
रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपावि-
शत् ॥ विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्न-
मानसः ॥ ४७ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासू-
पनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृ-
ष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषादयोगो नाम प्रथ-
मोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ संजय उवाच ॥

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ॥
विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ॥
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते॥
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप॥३॥
॥ अर्जुन उवाच ॥
कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन॥
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन
॥ ४॥ गुरूनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो
भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके॥ हत्वार्थकामांस्तु
गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान्
॥ ५ ॥ न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा
जयेम यदि वा नो जयेयुः॥ यानेव हत्वा
न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्त-
राष्ट्राः ॥ ६ ॥ कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥ यच्छ्रेयः
स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि

मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥ नाहं प्रपश्यामि

ममापनुद्यात् यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रिया-
णाम् ॥ अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं
सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥
॥ संजय उवाच ॥
एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ॥
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं ब-
भूव ह ॥ ९ ॥ तमुवाच हृषीकेशः प्रहस-
न्निव भारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्ये विषी-
दंतमिदं वचः ॥ १० ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाष-
से ॥ गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडि-
ताः॥ ११॥ न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे
जनाधिपाः ॥ न चैव न भविष्यामः सर्वे
वयमतः परम् ॥ १२ ॥ देहिनोऽस्मिन्यथा

देहे कौमारं यौवनं जरा ॥ तथा देहांतरप्रा-
प्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥ मात्रास्पर्शा-
स्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ॥ आग-
मापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत
॥ १४ ॥ यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरु-
षर्षभ ॥ समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय
कल्पते ॥ १५ ॥ नासतो विद्यते भावो ना-
भावो विद्यतेऽसतः ॥ उभयोरपि दृष्टोऽन्त-
स्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥ अविनाशि
तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ॥ विनाश-
मव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥
अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरि-
णः ॥ अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्ध्य-
स्व भारत ॥ १८ ॥ य एनं वेत्ति हंतारं
यश्चैनं मन्यते हतम् ॥ उभौ तौ न विजा-

नीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥ न
जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भ-
विता वा न भूयः ॥ अजो नित्यः शाश्व-
तोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे
॥ २० ॥ वेदाविनाशिनं नित्यं य एन-
मजमव्ययम् ॥ कथं स पुरुषः पार्थ कं
घातयति हंति कम् ॥ २१ ॥ वासांसि जी-
र्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽ-
पराणि ॥ तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२ ॥
नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः
॥ २३ ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽ-
शोष्य एव च ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणु

रचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥ अव्यक्तोऽय-

मचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ तस्मा-
देवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥
अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे
मृतम् ॥ तथापि त्वं महाबाहो नैनं शो-
चितुमर्हसि ॥ २६ ॥ जातस्य हि ध्रुवो
मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ तस्मादपरि-
हार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥
अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि
भारत ॥ अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का प-
रिदेवना ॥२८॥ आश्चर्यवत्पश्यति कश्चि-
देनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ॥ आश्च-
र्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न
चैव कश्चित् ॥२९॥ देही नित्यमवध्योऽयं
देहे सर्वस्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भू-
तानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥ स्व-

धर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ॥
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न
विद्यते ॥३१॥ यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्ग-
द्वारमपावृतम् ॥ सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ
लभंते युद्धमीदृशम् ॥३२॥ अथ चेत्त्वमिमं
धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ॥ ततः स्वधर्मं
कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽ-
व्ययाम् ॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मर-
णादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतं
मंस्यंते त्वां महारथाः ॥ येषां च त्वं ब-
हुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥
अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहि-
ताः ॥ निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं
नु किम् ॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं

जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ॥ तस्मादुत्तिष्ठ
कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥
सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जया-
जयौ ॥ ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पाप-
मवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥ एषा तेऽभिहिता
सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ॥ बुद्ध्या
युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥
नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न वि-
द्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते
महतो भयात् ॥ ४० ॥ व्यवसायात्मिका
बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ॥ बहुशाखा ह्यनंताश्च
बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥ यामिमां
पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ॥ वेद-
वादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥
॥ ४२ ॥ कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्म-

फलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्व-
र्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानां
तयापहृतचेतसाम् ॥ व्यवसायात्मिका
बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥
त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ॥
निर्द्वंद्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्म-
वान् ॥ ४५ ॥ यावानर्थ उदपाने सर्वतः
संप्लुतोदके ॥ तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य
विजानतः ॥ ४६ ॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते
मा फलेषु कदाचन ॥ मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा
ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥ योगस्थः
कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग
उच्यते ॥४८॥ दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धि-

योगाद्धनंजय ॥ बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृ-

पणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥ बुद्धियुक्तो
जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ॥ तस्माद्यो-
गाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥
॥५०॥कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा
मनीषिणः ॥ जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं
गच्छंत्यनामयम् ॥ ५१ ॥ यदा ते मोह-
कलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदा गं-
तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च॥५२॥
श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्च-
ला ॥ समाधावचला बुद्धिस्तदा योगम-
वाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य
केशव ॥ स्थितधीः किं प्रभाषेत किमा-
सीत व्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोग-
तान् ॥ आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञ-
स्तदोच्यते ॥ ५५ ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः
सुखेषु विगतस्पृहः ॥ वीतरागभयक्रोधः
स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥ यः सर्व-
त्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ॥ ना-
भिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥
॥ ५७ ॥ यदा संहरते चायं कूर्मोऽगानीव
सर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा
प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषया विनिवर्तंते
निराहारस्य देहिनः ॥ रसवर्जं रसोऽप्यस्य
परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥ यततो ह्यपि
कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः ॥ इंद्रियाणि

प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥ तानि

सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ॥
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
॥६१॥ ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूप-
जायते ॥ संगात्संजायते कामः कामात्क्रो-
धोऽभिजायते॥६२॥ क्रोधाद्भवति संमोहः
संमोहात्स्मृतिविभ्रमः॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धि-
नाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥ राग-

द्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्॥ आत्म-
वश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति॥६४॥
प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ॥
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते
॥ ६५ ॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायु-
क्तस्य भावना ॥ न चाभावयतः शांतिर-
शांतस्य कुतः सुखम्॥ ६६॥ इंद्रियाणां
हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ॥ तदस्य

हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥
तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्व-
शः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा
प्रतिष्ठिता ॥६८॥ या निशा सर्वभूतानां
तस्यां जागर्ति संयमी ॥ यस्यां जाग्रति
भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥६९॥
आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रवि-

शंति यद्वत् ॥ तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे
स शांतिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७० ॥
विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निः-
स्पृहः ॥ निर्ममो निरहंकारः स शांतिम-
धिगच्छति ॥ ७१ ॥ एषा ब्राह्मी स्थितिः
पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ॥ स्थित्वास्या-
मंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥७२॥

इति श्रीमद्भ०सांख्ययोगो नाम द्वि० ॥२॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्द-
न ॥ तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि
केशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं
मोहयसीव मे ॥ तदेकं वद निश्चित्य येन
श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मया-
नघ ॥ ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन
योगिनाम् ॥ ३ ॥ न कर्मणामनारंभान्नै-
ष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यसना-
देव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥ नहि
कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥

कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः

॥५॥ कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते म-
नसा स्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा
मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥ यस्त्विंद्रि-
याणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्में-
द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते॥७॥
नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्म-
णः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्ये-
द्कर्मणः ॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र
लोकोऽयं कर्मबंधनः ॥ तदर्थं कर्म कौंतेय
मुक्तसंगः समाचर ॥९॥ सहयज्ञाः प्रजाः
सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः॥ अनेन प्रसवि-
ष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक्॥१०॥ देवा-
न्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ॥ पर-
स्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ॥११॥

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभावि-

ताः ॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन
एव सः ॥ १२ ॥ यज्ञशिष्टाशिनः संतो
मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ भुंजते ते त्वघं
पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥ अ-
न्नाद्भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ॥
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः
॥१४॥ कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमु-

द्भवम् ॥ तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे
प्रतिष्ठितम् ॥१५॥ एवं प्रवर्तितं चक्रं ना-
नुवर्तयतीह यः ॥ अघायुरिंद्रियारामो
मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥ यस्त्वात्म-
रतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ॥ आत्म-
न्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥१७॥
नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ॥

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः

॥ १८ ॥ तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म
समाचर ॥ असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नो-
ति पूरुषः ॥१९॥ कर्मणैव हि संसिद्धि-
मास्थिता जनकादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापि
संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥ यद्यदाचरति
श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥ स यत्प्रमाणं कु-
रुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥२१॥ न मे पार्था-
स्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ॥ ना-
नवाप्तमवाप्तव्यं वर्त्त एव च कर्मणि॥२२॥
यदि ह्यहं न वर्त्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः॥
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः
॥२३॥ उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म
चेदहम् ॥ संकरस्य च कर्त्ता स्यामुपह-
न्यामिमाः प्रजाः ॥२४॥ सक्ताः कर्म-
ण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ॥ कुर्याद्वि-

द्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥
न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ॥
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन्
॥२६॥ प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्मा-
णि सर्वशः ॥ अहंकारविमूढात्मा कर्त्ता-
हमिति मन्यते ॥ २७ ॥ तत्त्ववित्तु महा-
बाहो गुणकर्मविभागयोः ॥ गुणा गुणेषु
वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥२८॥ प्रकृ-
तेर्गुणसंमूढाः सज्जंते गुणकर्मसु ॥ तान
कृत्स्नविदो मंदान्कृत्स्नविन्न विचालयेत
॥२९॥ मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्या-
ध्यात्मचेतसा ॥ निराशीर्निर्ममो भूत्वा युु-
ध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥ ये मे मतमिदं
नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ॥ श्रद्धावंतोऽ-
नसूयंतो मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठंति मे मतम् ॥
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः
॥ ३२ ॥ सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञा-
नवानपि ॥ प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः
किं करिष्यति ॥ ३३ ॥ इंद्रियस्येंद्रियस्या-
र्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥ तयोर्न वशमाग-
च्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥ श्रे

न्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ३५॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ॥
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियो-
जितः ॥ ३६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥

महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम्
॥ ३७ ॥ धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो
मलेन च ॥ यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा
तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥ आवृतं ज्ञानमेतेन
ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥ कामरूपेण कौंतेय
दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥ इंद्रियाणि
मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥ एतैर्वि-
मोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥
तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरत-
र्षभ ॥ पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञान-
नाशनम् ॥ ४१ ॥ इंद्रियाणि पराण्याहु-
रिंद्रियेभ्यः परं मनः ॥ मनसस्तु परा
बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥ एवं
बुद्धेः परं बुध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरास-
दम् ॥ ४३ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूप०
कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ॥
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् १॥
एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ॥
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥२॥
स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरात-
नः ॥ भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं
ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ॥

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ४

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन॥
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप
॥ ५ ॥ अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूताना-
मीश्वरोऽपि सन् ॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय
संभवाम्यात्ममायया ॥६॥ यदा यदा हि
धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्था-
नमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृ-
ताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे
युगे ॥ ८ ॥ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं
यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ त्यक्त्वा देहं पुनर्ज-
न्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥ वीत-
रागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ॥
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः

॥ १० ॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव
भजाम्यहम् ॥ मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः
पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतः कर्मणां
सिद्धिं यजंत इह देवताः ॥ क्षिप्रं हि मानु-
षे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥
चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥
तस्य कर्त्तारमपि मां विद्ध्यकर्त्तारमव्य-
यम् ॥१३॥ न मां कर्माणि लिंपंति न मे
कर्मफले स्पृहा ॥ इति मां योऽभिजानाति
कर्मभिर्न स बध्यते ॥ १४ ॥ एवं ज्ञात्वा
कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ॥ कुरु कर्मैव
तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥ किं
कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसे-
ऽशुभात् ॥१६॥ कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बो-

द्धव्यं च विकर्मणः ॥ अकर्मणश्च बोद्धव्यं
गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥ कर्मण्यकर्म
यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ॥ स बुद्धि-
मान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥१८॥
यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जि-
ताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं
बुधाः ॥१९॥ त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नि-
त्यतृप्तो निराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि
नैव किंचित्करोति सः ॥ २० ॥ निराशी-
र्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शारीरं
केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥
यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ॥
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निब-
ध्यते ॥ २२ ॥ गतसंगस्य मुक्तस्य
ज्ञानावस्थितचेतसः ॥ यज्ञायाचरतः कर्म

समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥ ब्रह्मार्पणं
ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव
तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना॥२४॥ दैव-
मेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ॥ ब्रह्मा-
ग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥२५॥ श्रो-
त्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ॥
शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति
॥ २६ ॥ सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्मा-
णि चापरे ॥ आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्व-
ति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥ द्रव्ययज्ञास्त-
पोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ॥ स्वाध्याय-
ज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥
अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे॥
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः
॥ २९ ॥ अपरे नियताहाराः प्राणान्प्रा-

णेषु जुह्वति ॥ सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्ष-
पितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृत-
भुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ॥ नायं
लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम
॥ ३१ ॥ एवं बहुविधा यज्ञा वितता
ब्रह्मणो मुखे ॥ कर्मजान्विद्धि तान्सर्वा-
नेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥ श्रेया-
न्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥ सर्वं
कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते॥३३॥
तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ॥
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः
॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं या-
स्यसि पांडव ॥ येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्य-
स्यात्मन्यथो मयि ॥ ३५ ॥ अपि चेदसि
पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥ सर्वं ज्ञा-

नप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥
यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जु-
न ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते
तथा ॥ ३७ ॥ नहि ज्ञानेन सदृशं पवि-
त्रमिह विद्यते ॥ तत्स्वसंयोगसंसिद्धः
कालेनात्मनि विंदति ॥ ३८ ॥ श्रद्धावाँ-
ल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ॥ ज्ञानं
लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति
॥ ३९ ॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा
विनश्यति ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न
सुखं संशयात्मनः ॥४०॥ योगसंन्यस्त-
कर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतं
न कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥४१॥ त-
स्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः॥

छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ४२
इति श्रीमद्भग० ज्ञानविभागयोगो नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंस-
सि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनि-
श्चितम् ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्य
ते ॥ २ ॥ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वें
न कांक्षति ॥ निर्द्वंद्वो हि महावाहो सुख
वंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ सांख्ययोगौ पृथ-
ग्वालाः प्रवदंति न पंडिताः ॥ एकमप्या-
स्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलम् ॥ ४ ॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि ग-
म्यते॥ एकं सांख्यं च योगं च यः पश्य-
ति स पश्यति॥५॥ संन्यासस्तु महाबाहो
दुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म
न चिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥ योगयुक्तो
विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते

॥ ७ ॥ नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत
तत्त्ववित् ॥ पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्न-
श्नन्गच्छन्स्वपन् श्वसन् ॥ ८ ॥ प्रलपन्
विसृजन् गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इंद्रि-
याणींद्रियार्थेषु वर्तंत इति धारयन् ॥९॥
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा
करोति यः ॥ लिप्यते न स पापेन पद्म-
पत्रमिवांभसा ॥ १० ॥ कायेन मनसा

बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनः कर्म
कुर्वंति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥
युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति
नैष्ठिकीम् ॥ अयुक्तः कामकारेण फले
सक्तो निबद्ध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणि
मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ॥ नवद्वारे
पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति
प्रभुः ॥ न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रव-
र्तते ॥ १४ ॥ नादत्ते कस्यचित्पापं न
चैव सुकृतं विभुः ॥ अज्ञानेनावृतं ज्ञानं
तेन मुह्यंति जंतवः ॥१५॥ ज्ञानेन तु तद-
ज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ॥ तेषामादि-
त्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥१६॥त-
द्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥

गच्छंत्यपुनरावृत्ति ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः
॥ १७ ॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे ग-
वि हस्तिनि ॥ शुनि चैव श्वपाके च
पंडिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥ इहैव
तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ॥
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते
स्थिताः ॥ १९ ॥ न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य

नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ॥ स्थिरबुद्धि-
रसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥
बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि य-
त्सुखम् ॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखम-
क्षयमश्नुते ॥ २१ ॥ ये हि संस्पर्शजा
भोगा दुःखयोनय एव ते ॥ आद्यंतवंतः
कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥ शक्नो-
तीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ॥

कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी
नरः ॥ २३ ॥ योंऽतःसुखोंऽतरारामस्तथां-
तर्ज्योतिरेव यः ॥ स योगी ब्रह्म निर्वाणं
ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥ लभंते
ब्रह्म निर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ॥ छिन्न-
द्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसा-
म् ॥ अभितो ब्रह्म निर्वाणं वर्तते विदि-
तात्मनाम् ॥ २६ ॥ स्पर्शान्कृत्वा बहि-
र्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ॥ प्राणापानौ
समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥ २७ ॥
यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ वि-
गतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव

सः ॥ २८ ॥ भोक्तारं यज्ञतपसां सर्व-

लोकमहेश्वरम् ॥ सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा
मां शांतिमृच्छति ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भग० संन्यासयोगो नाम
पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति
यः ॥ स संन्यासी च योगी च न निर-
ग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥ यं संन्यासमिति
प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ॥ न ह्यसंन्य-
स्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥
आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते
॥ ३ ॥ यदा हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनु-
षज्जते ॥ सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढ-

स्तदोच्यते ॥ ४ ॥ उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं

नात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैव ह्यात्मनो
बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥ बंधुरा-
त्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत्
॥ ६ ॥ जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा
समाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा
मानापमानयोः ॥ ७ ॥ ज्ञानविज्ञानतृप्ता-
त्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ॥ युक्त इत्यु-
च्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥
सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते
॥ ९ ॥ योगी युंजीत सततमात्मानं रहसि
स्थितः ॥ एकाकी यतचित्तात्मा निराशी-
रपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य
स्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितं नाति-

नीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥ तत्रै-
काग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ॥
उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये
॥ १२ ॥ समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं
स्थिरः ॥ संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चा-
नवलोकयन् ॥ १३ ॥ प्रशांतात्मा विग-
तभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ॥ मनः संयम्य

मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥
युंजन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमान-
सः ॥ शांतिं निर्वाणपरमां मत्संस्थाम-
धिगच्छति ॥ १५ ॥ नात्यश्नतस्तु योगो-
ऽस्ति न चैकांतमनश्नतः ॥ न चातिस्व-
प्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥
युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ॥
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा

॥ १७ ॥ यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥ यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता ॥ योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥ यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥ सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ॥ वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥ यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥ तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ॥ स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥२३॥ संक-

ल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥
मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य समंततः ॥२४॥
शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ॥
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि
चिंतयेत् ॥२५॥ यतो यतो निश्चरति मन-
श्चंचलमस्थिरम् ॥ ततस्ततो नियम्यैतदा-
त्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥ प्रशांतमनसं
ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ॥ उपैति शांत-
रजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥ युंजन्नेवं
सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ॥ सु-
खेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते ॥२८॥
सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥
यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्य-
ति॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्र-

णश्यति॥ ३०॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भज-
त्येकत्वमास्थितः॥ सर्वथा वर्तमानोऽपि स
योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येन
सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥ सुखं वा
यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः॥३२॥
॥ अर्जुन उवाच ॥
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसू-
दन ॥ एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वा-
त्स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥ चंचलं हि मनः
कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ॥ तस्याहं निग्रहं
मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥
असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम्॥
अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते

॥ ३५ ॥ असंयतात्मना योगो दुष्प्राप

इति मे मतिः ॥ वश्यात्मना तु यतता
शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमा-
नसः ॥ अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं
कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभय-
विभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ॥ अप्रतिष्ठो
महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥
एतन्मे संशयं कृष्ण च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः॥
त्वदन्यः संशयस्यास्य च्छेत्ता न ह्युपप-
द्यते ॥ ३९ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ॥
नहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात ग-
च्छति ॥ ४० ॥ प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानु

षित्वा शाश्वतीः समाः॥ शुचीनां श्रीमतां
गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥ अथवा
योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥एतद्धि
दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ॥
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन ४३
पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः॥
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते
॥ ४४ ॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्ध-
किल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो
याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥ तपस्वि-
भ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽ-
धिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्मा-
द्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपि
सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान्-

जते यो मां स मे युक्ततमो मत: ॥४७॥
इति श्रीमद्भगवद्गी० ब्रह्मविद्यायां योग-
शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो
नाम षष्ठोऽध्याय: ॥ ६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मय्यासक्तमना: पार्थ योगं युंजन्मदा-
श्रय: ॥ असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि
तच्छृणु ॥ १ ॥ ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं
वक्ष्याम्यशेषत: ॥ यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽ-
न्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥ मनुष्या-
णां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति
तत्त्वत: ॥ ३ ॥ भूमिरापोऽनलो वायु:
खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अहंकार इतीयं
मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥ ...

मितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत्
॥ ५ ॥ एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्यु-
पधारय ॥ अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः
प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥ मत्तः परतरं नान्य-
त्किंचिदस्ति धनंजय ॥ मयि सर्वमिदं
प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥ रसोऽ-
हमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ॥
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु
॥८॥ पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि
विभावसौ ॥ जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चा-
स्मि तपस्विषु ॥९॥ बीजं मां सर्वभूतानां
विद्धि पार्थ सनातनम् ॥ बुद्धिर्बुद्धिम-
तामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥
बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ॥

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ
॥ ११ ॥ ये चैव सात्विका भावा राज-
सास्तामसाश्च ये ॥ मत्त एवेति तान्विद्धि
न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥ त्रिभिर्गु-
णमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥ मोहितं
नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥
दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्य-
या ॥ मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति
ते ॥ १४ ॥ न मां दुष्कृतिनो मूढाः
प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययापहृतज्ञाना
आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥ चतुर्विधा
भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो
जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥
तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशि-

ष्यते ॥ प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स

च मम प्रियः ॥ १७ ॥ उदाराः सर्व एवैते
ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥ आस्थितः स
हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८॥
बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः
॥ १९ ॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेऽ-
न्यदेवताः॥ तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या

नियताः स्वया ॥२०॥ यो यो यां यां तनुं
भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥ तस्य तस्या-
चलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१॥
स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि-
तान् ॥ २२ ॥ अंतवत्तु फलं तेषां तद्भव-
त्यल्पमेधसाम् ॥ देवान्देवयजो यांति
मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३ ॥ अव्यक्तं

व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ॥ परं
भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥
नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ॥
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजम-
व्ययम् ॥ २५ ॥ वेदाहं समतीतानि वर्त-
मानानि चार्जुन ॥ भविष्याणि च भूता-
नि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥ इच्छाद्वे-
षसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥ सर्वभूतानि
संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥ येषां
त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥
ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः
॥ २८ ॥ जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य
यतंति ये ॥ ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्या-
त्मं कर्म चाखिलम् ॥ २९ ॥ साधिभूताधि-

दैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥ प्रयाण-

कालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥
इति श्रीमद्भगवद्गी० ज्ञानविज्ञानयोगो
नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषो-
त्तम ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं
किमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं कोऽत्र
देहेऽस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकाले च कथं
ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥३॥
अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥

अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥

अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र सं-
शयः ॥५॥ यं यं वापि स्मरन्भावं त्यज-
त्यंते कलेवरम् ॥ तं तमेवैति कौंतेय सदा
तद्भावभावितः ॥ ६ ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु
मामनुस्मर युद्ध्य च ॥ मय्यर्पितमनोबु-
द्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥७॥ अभ्यासयो-
गयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ॥ परमं
पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥ ८ ॥
कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसम-
नुस्मरेद्यः ॥ सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमा-
दित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥९॥ प्रयाणकाले
मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं

पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥ यदक्षरं वेद-

विदो वदंति विशंति यद्यतयो वीतरागाः॥
यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्र-
हेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥ सर्वद्वाराणि संयम्य
मनो हृदि निरुद्ध्य च ॥ मूर्ध्न्याधायात्म-
नः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥१२॥
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्म-
रन् ॥ यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति

परमां गतिम् ॥१३॥ अनन्यचेताः सततं
यो मां स्मरति नित्यशः॥ तस्याहं सुलभः
पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः॥१४॥ मामु-
पेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ॥
नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः
॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्ति-
नोऽर्जुन ॥ मामुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्म
न विद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्

ब्रह्मणो विदुः ॥ रात्रिं युगसहस्रांतां तेऽ-
होरात्रविदो जनाः ॥ १७॥ अव्यक्ताद्व्य-
क्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमे
प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥ भूतग्रा-
मः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते॥ रात्र्या-
गमेऽवशः पार्थ प्रभवंत्यहरागमे ॥ १९ ॥
परस्तस्मात्तु भावोऽन्यो ऽव्यक्तोऽव्यक्तात्स-

नातनः ॥ यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न
विनश्यति ॥२०॥ अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्त-
स्तमाहुः परमां गतिम् ॥ यं प्राप्य न नि-
वर्तंते तद्धाम परमं मम ॥२१॥ पुरुषः स
परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥
यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं
ततम् ॥२२॥ यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं
चैव योगिनः ॥ प्रयाता यांति तं कालं

वक्ष्यामि भरतर्षभ॥२३॥ अग्निर्ज्योतिरहः
शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ॥ तत्र प्रयाता
गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः॥२४॥ धूमो
रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणाय-
नम् ॥ तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य
निवर्तते ॥२५॥ शुक्लकृष्णे गती ह्येते ज-
गतः शाश्वते मते ॥ एकया यात्यनावृत्ति-

मन्यया ऽऽवर्तते पुनः॥२६॥ नैते सृती पार्थ
जानन् योगी मुह्यति कश्चन ॥ तस्मात्सर्वेषु
कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥ वेदेषु
यज्ञेषु तपस्सु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं
प्रदिष्टम् ॥ अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु योगशा-
स्त्रेऽक्षरब्रह्मयोगो नामाष्टमोऽध्यायः॥ ८॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥
इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानं
विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्
॥ १ ॥ राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्त-
मम् ॥ प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुम-
व्ययम् ॥२॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्म-
स्यास्य परंतप ॥ अप्राप्य मां निवर्तंते
मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥ मया ततमिदं
सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ॥ मत्स्थानि सर्व-
भूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥ न
च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्व-
रम् ॥ भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूत-
भावनः ॥ ५ ॥ यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं
वायुः सर्वत्रगो महान् ॥ तथा सर्वाणि
भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामि-
काम् ॥ कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ
विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य
विसृजामि पुनः पुनः ॥ भूतग्राममिमं कृ-
त्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥ न च मां
तानि कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥ उदा-
सीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥९॥ मया-
ऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ॥ हेतु-
नाऽनेन कौंतेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥ अ-
वजानंति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ॥
परं भावमजानंतो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥
मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचे-
तसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं
श्रिताः ॥ १२ ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ
दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्यनन्यमनसो

ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥ सततं
कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥ नम-
स्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते
॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो
मामुपासते ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा
विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥ अहं क्रतुरहं यज्ञः
स्वधाहमहमौषधम् ॥ मंत्रोऽहमहमेवाज्य-
महमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥ पिताहमस्य
जगतो माता धाता पितामहः ॥ वेद्यं
पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ॥ १७॥
गतिर्भर्त्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं
सुहृत् ॥ प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं
बीजमव्ययम् ॥ १८ ॥ तपाम्यहमहं वर्षं
निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥ अमृतं चैव
मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥ त्रैविद्या

मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं
प्रार्थयंते ॥ ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकम-
श्नंति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥२०॥ ते तं
भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये
मर्त्यलोकं विशंति ॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्र-
पन्ना गतागतं कामकामा लभंते ॥ २१॥
अनन्याश्चिंतयंतो मां ये जनाः पर्युपा-
सते ॥ तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं
वहाम्यहम् ॥ २२ ॥ येऽप्यन्यदेवताभक्ता
यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेऽपि मामेव
कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ अहं
हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ न
तु मामभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते
॥ २४ ॥ यांति देवव्रता देवान् पि-

यांति पितृव्रताः ॥ भूतानि यांति

भूतेज्या यांति मद्याजिनोऽपि माम् ॥२५॥
पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रय-
च्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयता-
त्मनः॥२६॥यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहो-
षि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय त-
त्कुरुष्व मदर्पणम् ॥२७॥ शुभाशुभफलै-
रेवं मोक्ष्यसे कर्मबंधनैः ॥ संन्यासयो-
गयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥
समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न
प्रियः ॥ ये भजंति तु मां भक्त्या मयि
ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥ अपि चेत्सु-
दुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥ साधु-
रेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः
॥ ३० ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्व-
च्छांतिं निगच्छति ॥ कौंतेय प्रतिजा-

नीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥
मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः
पापयोनयः ॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा-
स्तेऽपि यांति परां गतिम् ॥ ३२ ॥ किं
पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्त-
था ॥ अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भज-
स्व माम् ॥ ३३ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो
मद्याजी मां नमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि
युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूप० राजविद्यारा-
जगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितका-
म्यया ॥१॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं

न महर्षयः ॥ अहमादिर्हि देवानां मह-
र्षीणां च सर्वशः ॥२॥ यो मामजमनादिं
च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥ असंमूढः स म-
र्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥३॥ बुद्धिर्ज्ञानम-
संमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः॥ सुखं दुःखं
भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥४॥ अ-
हिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः॥

भवंति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः
॥ ५ ॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनव-
स्तथा॥ मद्भावा मानसा जाता येषां लोक
इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥ एतां विभूतिं योगं
च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ सोऽविकंपेन
योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥ अहं

सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥ इति
मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः॥८॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ॥
कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति
च ॥ ९ ॥ तेषां सततयुक्तानां भजतां
प्रीतिपूर्वकम् ॥ ददामि बुद्धियोगं तं येन
मामुपयांति ते ॥१०॥ तेषामेवानुकंपार्थ-
महमज्ञानजं तमः ॥ नाशयाम्यात्मभा-
वस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम्
॥ १२ ॥ आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्ना-
रदस्तथा ॥ असितो देवलो व्यासः स्वयं
चैव ब्रवीषि मे ॥ १३ ॥ सर्वमेतदृतं मन्ये

यन्मां वदसि केशव ॥ न हि ते भगव-
न्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥

स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषो-
त्तम ॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते
॥ १५ ॥ वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्म-
विभूतयः ॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं
व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥ कथं विद्यामहं
योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ॥ केषु केषु
च भावेषु चिंत्योऽसि भगवन्मया ॥१७॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽ-
मृतम् ॥ १८ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

हंत ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभू-
तयः ॥ प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यंतो
विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥ अहमात्मा गुडा-
केश सर्वभूताशयस्थितः ॥ अहमादिश्च

मध्यं च भूतानामंत एव च ॥ २० ॥
आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरं-
शुमान् ॥ मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणा-
महं शशी ॥ २१ ॥ वेदानां सामवेदोऽ-
स्मि देवानामस्मि वासवः ॥ इंद्रियाणां
मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥
रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षर-

क्षसाम् ॥ वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः
शिखरिणामहम् ॥ २३ ॥ पुरोधसां च
मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥ से-
नानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः
॥ २४ ॥ महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येक-
मक्षरम् ॥ यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थाव-

राणां हिमालयः ॥ २५ ॥ अश्वत्थः
सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ॥ गंध-

र्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः
॥ २६ ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि
माममृतोद्भवम् ॥ ऐरावतं गजेंद्राणां
नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥ आयुधा-
नामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ॥
प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः
॥ २८ ॥ अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो
यादसामहम् ॥ पितॄणामर्यमा चास्मि
यमः संयमतामहम् ॥ २९ ॥ प्रह्लादश्चा-
स्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ॥
मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षि-
णाम् ॥ ३० ॥ पवनः पवतामस्मि रामः
शस्त्रभृतामहम् ॥ झषाणां मकरश्चास्मि
स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥ सर्गा-
णामादिरंतश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥ अध्या-

त्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ३२॥
अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिक-
स्य च ॥ अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं
विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृत्युः सर्वहरश्चा-
हमुद्भवश्च भविष्यताम् ॥ कीर्तिः श्रीर्वाक्
च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा॥३४॥
बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसाम-
हम् ॥ मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसु-
माकरः ॥ ३५ ॥ द्यूतं छलयतामस्मि
तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ जयोऽस्मि व्यव-
सायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥
वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनं-
जयः ॥ मुनीनामप्यहं व्यासः कवीना-
मुशना कविः ॥ ३७ ॥ दंडो दमयतामस्मि

नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥ मौनं चैवास्मि

गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥३८॥ यच्चापि
सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ॥ न तद-
स्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम्
॥३९॥ नांतोऽस्ति मम दिव्यानां विभूती-
नां परंतप ॥ एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूते-
र्विस्तरो मया ॥ ४० ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं
श्रीमदूर्जितमेव वा ॥ तत्तदेवावगच्छ त्वं
मम तेजोंऽशसंभवम् ॥४१॥ अथवा बहु-
नैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ॥ विष्टभ्याह-
मिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भगवद्गीता० विभूतियोगो
नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ॥

यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम
॥ १ ॥ भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ
विस्तरशो मया ॥ त्वत्तः कमलपत्राक्ष
माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥ एव-
मेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ॥ द्रष्टु-
मिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥
मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति
प्रभो ॥ योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मा-
नमव्ययम् ॥ ४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्र-
शः॥ नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णा-
कृतीनि च ॥५॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रा-
नश्विनौ मरुतस्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि
पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥ इहैकस्थं

जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ॥ मम देहे
गुडाकेश यच्चान्यद् द्रष्टुमिच्छसि ॥७॥ न तु
मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥ दिव्यं
ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम्॥८॥

॥ संजय उवाच ॥

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो
हरिः ॥ दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमै-
श्वरम् ॥ ९ ॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भु-
तदर्शनम् ॥ अनेकदिव्याभरणं दिव्या-
नेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥ दिव्यमाल्यां-
बरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ॥ सर्वाश्चर्यमयं
देवमनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥ दिवि
सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ॥ यदि
भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः
॥ १२ ॥ तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्त-

मनेकधा ॥ अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पां-
डवस्तदा ॥ १३ ॥ ततः स विस्मया-
विष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ॥ प्रणम्य शिरसा
देवं कृतांजलिरभाषत ॥ १४ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूत-
विशेषसंघान् ॥ ब्रह्माणमीशं कमलासन-
स्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥
अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्व-
तोऽनंतरूपम्॥ नांतं न मध्यं न पुनस्तवा-
दिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ॥ १६॥
किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं
सर्वतो दीप्तिमंतम् ॥ पश्यामि त्वां दुर्नि-

रीक्ष्यं समंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम्
॥ १७ ॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य

विश्वस्य परं निधानम् ॥ त्वमव्ययः शा-
श्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो
मे ॥ १८ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यम-
नंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ॥ पश्यामि
त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्व-
मिदं तपंतम् ॥ १९ ॥ द्यावापृथिव्योरि-
दमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः॥

दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्य-
थितं महात्मन् ॥ २० ॥ अमी हि त्वां
सुरसंघा विशंति केचिद्भीताः प्रांजलयो
गृणंति ॥ स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्ध-
संघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः
॥ २१ ॥ रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वय-

क्षासुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां विस्मिताश्चैव

सर्वे ॥ २२ ॥ रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ॥ बहूदरं बहु-
दंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्त-
थाऽहम् ॥ २३ ॥ नभःस्पृशं दीप्तमनेक-
वर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥ दृष्ट्वा
हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदामि
शमं च विष्णो ॥ २४ ॥ दंष्ट्राकरालानि
च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ॥
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद
देवेश जगन्निवास ॥२५॥ अमी च त्वां धृ-
तराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ॥
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ सहास्मदी-
यैरपि योधमुख्यैः ॥ २६ ॥ वक्त्राणि ते
त्वरमाणा विशंति दंष्ट्राकरालानि भया-

नकानि ॥ केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संद-

श्यंते चूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७ ॥ यथा
नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा
द्रवंति ॥ तथा तवामी नरलोकवीरा विशंति
वक्त्राण्यभिविज्वलंति ॥ २८ ॥ यथा
प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा विशंति नाशाय
समृद्धवेगाः॥ तथैव नाशाय विशंति लो-
कास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥२९॥
लेलिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान्समग्रा
न्वदनैर्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्य जगत्स-
मग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपंति विष्णो॥३०॥
आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु
ते देववर प्रसीद ॥ विज्ञातुमिच्छामि भवं-
तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम्॥३१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्स-

माहर्त्तुमिह प्रवृत्तः ॥ ऋतेऽपि त्वां न
भविष्यंति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु
योधाः ॥ ३२ ॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो
लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम्॥
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव
सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणं च भीष्मं
च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योध-
वीरान् ॥मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युद्धयस्व जेताऽसि रणे सपत्नान्॥ ३४ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वे-
पमानः किरीटी ॥ नमस्कृत्वा भूय एवाह
कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥३५॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृ-

ष्यत्यनुरज्यते च ॥ रक्षांसि भीतानि
दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसंघाः
॥३६॥ कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरी-
यसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥ अनंत देवेश ज-
गन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥३७॥
त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्व-
स्य परं निधानम् ॥ वेत्ताऽसि वेद्यं च

परं च धाम त्वया ततं विश्वमनंतरूप
॥ ३८ ॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमो नम-
स्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो
नमस्ते ॥ ३९ ॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठ-
तस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ॥

अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि
ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥ सखेति मत्वा

प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे
सखेति ॥ अजानता महिमानं तवेदं मया
प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥ यच्चाव-
हासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभो-
जनेषु ॥ एकोऽथ वाप्यच्युत तत्समक्षं त-
त्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥ पितासि
लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरु-
र्गरीयान् ॥ न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कु-
तोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥
तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये
त्वामहमीशमीड्यम् ॥ पितेव पुत्रस्य
सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव
सोढुम् ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि
दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥ तदेव
मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्नि-

वास ॥ ४५ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रह-
स्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥ तेनैव
रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्व-
मूर्ते ॥ ४६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शित-
मात्मयोगात् ॥ तेजोमयं विश्वमनंतमाद्यं
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥ न
वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न त-
पोभिरुग्रैः ॥ एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥ मा ते
व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमी-
दृङ्ममेदम् ॥ व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुन-
स्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

॥ संजय उवाच ॥

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं द-
र्शयामास भूयः॥ आश्वासयामास च भी-
तमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन॥इदा-
नीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः५१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥ देवा
अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः
॥५२॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चे-
ज्यया ॥ शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि
मां यथा ॥५३॥ भक्त्या त्वनन्यया शक्य
अहमेवंविधोर्जुन ॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन
प्रवेष्टुं च परंतप ॥५४॥ मत्कर्मकृन्मत्परमो

मद्भक्तः संगवर्जितः ॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु
यः स मामेति पांडव ॥ ५५ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म०
विश्वरूपदर्शनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः १

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपा-
सते ॥ श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा
मताः ॥२॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं प-
र्युपासते ॥ सर्वत्रगमचिंत्यं च कूटस्थमचलं
ध्रुवम् ॥ ३ ॥ संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र
समबुद्धयः ॥ ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूत-

हिते रताः ॥ ४ ॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम-
व्यक्तासक्तचेतसाम् ॥ अव्यक्ता हि ग-
तिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥५॥ ये तु स-
र्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः॥ अ-
नन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥६॥
तेषामहं समुद्धर्त्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेत-
साम् ॥ ७ ॥ मय्येव मन आधत्स्व मयि
बुद्धिं निवेशय ॥ निवसिष्यसि मय्येव अत
ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥ अथ चित्तं समा-
धातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥ अभ्यास-
योगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥
अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव॥
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि
॥ १० ॥ अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्यो-

गमाश्रितः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु
यतात्मवान् ॥११॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्या-
साज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥ ध्यानात्क-
र्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् ॥१२॥
अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी
॥ १३ ॥ संतुष्टः सततं योगी यतात्मा

दृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे
भक्तः स मे प्रियः ॥१४॥ यस्मान्नोद्विजते
लोको लोकान्नोद्विजते च यः ॥ हर्षामर्ष-
भयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥
अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः॥
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः

॥ १६ ॥ यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति
न कांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागी भक्ति-

मान्यः स मे प्रियः ॥१७॥ समः शत्रौ च
मित्रे च तथा मानापमानयोः॥ शीतोष्ण-
सुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥
तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केन-
चित् ॥ अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे
प्रियो नरः ॥ १९ ॥ ये तु धर्म्यामृतमिदं
यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्दधाना मत्परमा

भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥
इति श्रीमद्भग० योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जु-
नसंबादे भ०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ अत्र क्षिप्तः ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ॥ एत-
द्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥१॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥
इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः
॥ १ ॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु
भारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं
मम ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्वि-
कारि यतश्च यत् ॥ स च यो यत्प्रभावश्च
तत्समासेन मे शृणु ॥ ३ ॥ ऋषिभिर्बहुधा
गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ॥ ब्रह्मसूत्र-
पदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥ महाभू-
तान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥ इंद्रिया-
णि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः ॥ ५ ॥
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृ-
तिः ॥ एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृ-
तम् ॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षां-

तिरार्जवम् ॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्य-
मात्मविनिग्रहः ॥ ७ ॥ इंद्रियार्थेषु वैरा-
ग्यमनहंकार एव च ॥ जन्ममृत्युजराव्या-
धिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥ असक्ति-
रनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ॥ नित्यं च
समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥ मयि
चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥

विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥१०॥
अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्श-
नम् ॥ एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यद-
तोऽन्यथा ॥ ११ ॥ ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि
यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥ अनादि मत्परं
ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥ सर्वतः
पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ स-
र्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति

॥ १३ ॥ सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियवि-
वर्जितम् ॥ असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुण-
भोक्तृ च ॥ १४ ॥ बहिरंतश्च भूतानाम-
चरं चरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दू-
रस्थं चांतिके च तत् ॥ १५ ॥ अविभक्तं
च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥ भूत-
भर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥

॥ १६ ॥ ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्त-
मसः परमुच्यते ॥ ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं
हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥ १७ ॥ इति क्षेत्रं
तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥ मद्भक्त
एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥
प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान्

॥ १९ ॥ कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृति-

रुच्यते ॥ पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे
हेतुरुच्यते ॥ २० ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो
हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ॥ कारणं
गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥
उपद्रष्टानुमंता च भर्त्ता भोक्ता महेश्वरः ॥
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः
परः ॥ २२ ॥ य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं
च गुणैः सह ॥ सर्वथा वर्तमानोऽपि न
स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥ ध्यानेना-
त्मनि पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ॥
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे
॥ २४ ॥ अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वान्येभ्य
उपासते ॥ तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं
श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥ यावत्संजायते
किंचित्सत्वं स्थावरजंगमम् ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञ-

संयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥ समं
सर्वेषु भूतेषु तिष्ठंतं परमेश्वरम् ॥ विनश्य-
त्स्वविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति
॥ २७ ॥ समं पश्यन् हि सर्वत्र समव-
स्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मनात्मानं
ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥ प्रकृ-
त्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥

यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति
॥ २९ ॥ यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनु-
पश्यति ॥ तत एव च विस्तारं ब्रह्म सं-
पद्यते तदा ॥ ३० ॥ अनादित्वान्निर्गुण-
त्वात्परमात्मायमव्ययः ॥ शरीरस्थोऽपि
कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥
यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलि-

प्यते ॥ सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नो-

पलिप्यते ॥ ३२ ॥ यथा प्रकाशयत्येकः
कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥ क्षेत्रं क्षेत्री तथा
कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥ क्षेत्र-
क्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृ-
तिमोक्षं च ये विदुर्यांति ते परम् ॥३४॥

इति श्रीमद्भ० क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो ग-
ताः ॥ १ ॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम सा-
धर्म्यमागताः ॥ सर्गेऽपि नोपजायंते प्रल-
ये न व्यथंति च ॥ २ ॥ मम योनिर्महद्-
ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ॥ संभवः
सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्त्तयः संभवंति याः ॥
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता
॥ ४ ॥ सत्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृ
तिसंभवाः ॥ निबध्नंति महाबाहो देहे
देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥ तत्र सत्वं निर्मल-
त्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥ सुखसंगेन ब-
ध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ६ ॥ रजो

रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ॥
तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहिनम्
॥ ७ ॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्व-
देहिनाम् ॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निब-
ध्नाति भारत ॥ ८ ॥ सत्वं सुखे संजयाति
रजः कर्मणि भारत ॥ ज्ञानमावृत्य तु तमः
प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥ रजस्तमश्चाभि-

भूय सत्वं भवति भारत ॥ रजः सत्वं तम-

श्चैव तमः सत्वं रजस्तथा ॥१०॥ सर्वद्वारेषु
देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ॥ ज्ञानं यदा
तदा विद्याद्विवृद्धं सत्वमित्युत ॥ ११ ॥
लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा॥
रजस्येतानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ
॥ १२ ॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो
मोह एव च ॥ तमस्येतानि जायंते विवृ-
द्धे कुरुनंदन ॥ १३ ॥ यदा सत्वे प्रवृद्धे तु
प्रलयं याति देहभृत् ॥ तदोत्तमविदां
लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ रजसि
प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥ तथा
प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥
कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्विकं निर्मलं
फलम् ॥ रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तम-
सः फलम् ॥ १६ ॥ सत्वात्संजायते ज्ञा-

नं रजसो लोभ एव च ॥ प्रमादमोहौ त-
मसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वं
गच्छंति सत्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः॥
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छंति ता-
मसाः ॥ १८ ॥ नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं
यदा द्रष्टानुपश्यति ॥ गुणेभ्यश्च परं वेत्ति
मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥ गुणा-
नेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ॥ ज-
न्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते २०॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ॥
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ॥

न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति
॥२२॥ उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न वि-
चाल्यते ॥ गुणा वर्तंत इत्येव योऽवति-
ष्ठति नेंगते ॥२३॥ समदुःखसुखः स्वस्थः
समलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियो
धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥२४॥ माना-
पमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ॥
सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते
॥ २५ ॥ मां च योऽव्यभिचारेण भक्ति-
योगेन सेवते ॥ स गुणान्समतीत्यैतान्
ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२६॥ ब्रह्मणो हि प्र-
तिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ॥ शाश्वतस्य
च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥२७॥
इति श्रीमद्भगवद्गीतासु० गुणत्रयविभागो
नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ॥
छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेद-
वित् ॥ १ ॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य
शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ॥ अ-
धश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबंधीनि
मनुष्यलोके ॥ २ ॥ न रूपमस्येह तथो-
पलभ्यते नांतो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसंगशस्त्रेण दृ-
ढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥ ततः पदं तत्परिमा-
र्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तंति भूयः ॥
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः
प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥ निर्मानमोहा
जितसंगदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्त-

कामाः ॥ द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्ग-

च्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥ न
तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥
यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥
ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्ष-
ति ॥ ७ ॥ शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युं-
त्क्रामतीश्वरः ॥ गृहीत्वैतानि संयाति
वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८ ॥ श्रोत्रं चक्षुः
स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ अधिष्ठाय
मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥ उत्क्रा-
मंतं स्थितं वापि भुंजानं वा गुणान्वि-
तम् ॥ विमूढा नानुपश्यंति पश्यंति ज्ञान-
चक्षुषः ॥ १० ॥ यतंतो योगिनश्चैनं
पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ यतंतोऽप्यकृ-
तात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥ य-

दादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ॥
यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम्
॥ १२ ॥ गामाविश्य च भूतानि धारया-
म्यहमोजसा ॥ पुष्णामि चौषधीः सर्वाः
सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३ ॥ अहं
वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ॥
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम्
॥१४॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः
स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव
वेद्यो वेदांतकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥ द्वा-
विमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च॥ क्षरः
सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते १६॥
उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः॥
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः
॥ १७ ॥ यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि

चोत्तमः॥ अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः
पुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥ यो मामेवमसंमूढो
जानाति पुरुषोत्तमम् ॥ स सर्वविद्भजति
मां सर्वभावेन भारत ॥ १९ ॥ इति गुह्यतमं
शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ॥ एतद्बुद्ध्वा बुद्धि-
मान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥
इति श्री०पुरुषोत्तमयोगो नाम पं० १५॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥
अभयं सत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः॥
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम्
॥ १ ॥ अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शां-
तिरपैशुनम् ॥ दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं
ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥ तेजः क्षमा धृतिः
शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥ भवंति संपदं
दैवीमभिजातस्य भारत ॥३॥ दंभो दर्पोऽ-

भिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥ अज्ञानं
चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४ ॥
दैवी संपद्विमोक्षाय निबंधायासुरी मता ॥
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पांडव
॥ ५ ॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर
एव च ॥ दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं
पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं

च जना न विदुरासुराः ॥ न शौचं नापि
चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥
असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ॥
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥
एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥
प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः
॥ ९ ॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानम-
दान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्र-

वर्त्तंते शुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामपरि-
मेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोप-
भोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११॥
आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपराय-
णाः ॥ ईहंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसं-
चयान् ॥ १२ ॥ इदमद्य मया लब्धमिमं
प्राप्स्ये मनोरथम् ॥ इदमस्तीदमपि मे
भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३ ॥ असौ मया
हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ॥ ईश्वरोऽ-
हमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी॥१४॥
आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति स-
दृशो मया ॥ यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य
इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥ अनेकचि-
त्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः ॥ प्रसक्ताः

कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदा-
न्विताः ॥ यजंते नामयज्ञैस्ते दंभेनाविधि-
पूर्वकम् ॥ १७ ॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं
क्रोधं च संश्रिताः ॥ मामात्मपरदेहेषु
प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहं
द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ॥ क्षिपा-
म्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्म-
नि ॥ मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां
गतिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं
नाशनमात्मनः ॥ कामः क्रोधस्तथा लो-
भस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥ एतै-
र्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां
गतिम् ॥ २२ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य

वर्तते कामकारतः ॥ न स सिद्धिमवा-
प्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥
तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यव-
स्थितौ ॥ ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म
कर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासू० दैवासुरसंप-
द्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः॥१६॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजंते श्रद्धयाऽन्वि-
ताः ॥ तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्वमाहो
रजस्तमः ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभा-

वजा ॥ सात्विकी राजसी चैव तामसी

चेति तां शृणु ॥ २ ॥ सत्वानुरूपा सर्वस्य
श्रद्धा भवति भारत ॥ श्रद्धामयोऽयं
पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥
यजंते सात्विका देवान्यक्षरक्षांसि राज-
साः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजंते तामसा
जनाः ॥ ४ ॥ अशास्त्रविहितं घोरं तप्यंते
ये तपो जनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताः
कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥ कर्षयंतः
शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ॥ मां चैवांतः-
शरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥
आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति
प्रियः ॥ यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेद-
मिमं शृणु ॥ ७ ॥ आयुःसत्वबलारोग्य-
सुखप्रीतिविवर्धनाः ॥ रस्याः स्निग्धाः
स्थिरा हृद्या आहाराः सात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः
॥ ९ ॥ यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं
च यत् ॥ उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं
तामसप्रियम् ॥ १० ॥ अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो
विधिदृष्टो य इज्यते ॥ यष्टव्यमेवेति मनः
समाधाय स सात्विकः ॥ ११ ॥ अभि-
संधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ॥
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम्
॥ १२ ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनमद-
क्षिणम् ॥ श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परि-
चक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं
शौचमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं
तप उच्यते ॥ १४ ॥ अनुद्वेगकरं वाक्यं
सत्यं प्रियहितं च यत् ॥ स्वाध्यायाभ्य-

सनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥१५॥ म-
नःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ॥
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते
॥१६॥ श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं
नरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्विकं
परिचक्षते ॥१७॥ सत्कारमानपूजार्थं तपो
दंभेन चैव यत् ॥ क्रियते तदिह प्रोक्तं
राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणा-
त्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ॥ परस्यो-
त्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९॥
दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं
स्मृतम् ॥ २० ॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं फल-
मुद्दिश्य वा पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं
तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥२१॥ अदेशकाले

यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतम-
वज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥ ओं त-
त्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः॥
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा
॥२३॥ तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानत-
पःक्रियाः ॥ प्रवर्त्तंते विधानोक्ताः सततं
ब्रह्मवादिनाम् ॥२४॥ तदित्यनभिसंधाय

फलं यज्ञतपःक्रियाः॥ दानक्रियाश्च विवि-
धाः क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः॥२५॥ सद्भावे
साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रश-
स्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते
॥२६॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः स-
दिति चोच्यते ॥ कर्म चैव तदर्थीयं सदि-
त्येवाभिधीयते॥२७॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं

तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ असदित्युच्यते

पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८ ॥
इति श्रीमद्भगवद्गीता० श्रद्धात्रयविभा-
गयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥
संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदि-
तुम् ॥ त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशि-
निषूदन ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥
काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो
विदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं
विचक्षणाः ॥ २ ॥ त्याज्यं दोषवदित्येके
कर्म प्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपः कर्म
न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३ ॥ निश्चयं
शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥ त्यागो

हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः॥ ४॥

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत्।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम्
॥ ५ ॥ एतान्यपि तु कर्माणि संगं
त्यक्त्वा फलानि च ॥ कर्तव्यानीति
मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥
नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते॥
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः

॥ ७ ॥ दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्ले-
शभयात्त्यजेत् ॥ स कृत्वा राजसं त्यागं
नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥ कार्य-
मित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ॥
संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सा-
त्विको मतः ॥ ९ ॥ न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म
कुशले नानुषज्जते ॥ त्यागी सत्वसमा-

विष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥ नहि

देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधी-
यते ॥ ११ ॥ अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं
कर्मणः फलम् ॥ भवत्यत्यागिनां प्रेत्य
न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥ पंचै-
तानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ॥
सांख्ये कृतांते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वक-
र्मणाम् ॥ १३ ॥ अधिष्ठानं तथा कर्त्ता
करणं च पृथग्विधम् ॥ विविधाश्च पृथक्
चेष्टा दैवं चैवात्र पंचमम् ॥ १४ ॥ शरी-
रवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः॥न्याय्यं
वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः॥१५॥
तत्रैवं सति कर्त्तारमात्मानं केवलं तु यः ॥
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः

॥१६॥ यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न

लिप्यते ॥ हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हंति न
निबध्यते॥ १७॥ ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिवि-
धा कर्मचोदना॥ करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः
कर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥ ज्ञानं कर्म च कर्त्ता
च त्रिधैव गुणभेदतः ॥ प्रोच्यते गुणसं-
ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १९ ॥
सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ॥ अ-
विभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्वि-
कम् ॥ २० ॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं
नानाभावान्पृथग्विधान् ॥ वेत्ति सर्वेषु
भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ २१ ॥
यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम्॥
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम्
॥ २२ ॥ नियतं संगरहितमरागद्वेषतः

कृतम् ॥ अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्वि-

कमुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तु कामेप्सुना कर्म
साहंकारेण वा पुनः ॥ क्रियते बहुलायासं
तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४ ॥ अनुबंधं क्षयं
हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ॥ मोहादार-
भ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥२५॥ मुक्त
संगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्विक
उच्यते ॥ २६ ॥ रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लु-
ब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ॥ हर्षशोकान्वि-
तः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥
अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृति-
कोऽलसः ॥ विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता
तामस उच्यते ॥ २८ ॥ बुद्धेर्भेदं धृते-
श्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥ प्रोच्यमा-

नमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥ २९ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये॥
बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ
सात्विकी ॥३०॥ यया धर्ममधर्मं च कार्यं
चाकार्यमेव च॥अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः
सा पार्थ राजसी ॥ ३१ ॥ अधर्मं धर्म-
मिति या मन्यते तमसा वृता ॥ सर्वा-
र्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी
॥३२॥ धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रि-
यक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः
सा पार्थ सात्विकी ॥३३॥ यया तु धर्म-
कामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ॥ प्रसंगेन
फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी॥३४॥
यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च॥
न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ ता-
मसी॥३५॥सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु म

भरतर्षभ॥ अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च
निगच्छति ॥३६॥ यत्तदग्रे विषमिव परि-
णामेऽमृतोपमम् ॥ तत्सुखं सात्विकं प्रो-
क्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥३७॥ विषयेंद्रि-
यसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामे
विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः ॥
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामससुदाहृतम् ३९
न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा
पुनः ॥ सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्या-
त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्रह्मण्यक्षत्रियविशां
शूद्राणां च परंतप ॥ कर्माणि प्रविभक्तानि
स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥४१॥ शमो दमस्तपः
शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥ ज्ञानं विज्ञान-
मास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२ ॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलाय-
नम् ॥ दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्व-
भावजम् ॥ ४३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं
वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥ परिचर्यात्मकं कर्म
शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४ ॥ स्वे स्वे
कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥ स्व-
कर्मनिरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु
॥४५॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं
ततम् ॥ स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विं-
दति मानवः ॥४६॥ श्रेयान् स्वधर्मो वि-
गुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वभावनि-
यतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥४७॥
सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ॥
सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः
॥ ४८ ॥ असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा

विगतस्पृहः ॥ नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां सं-
न्यासेनाधिगच्छति ॥४९॥ सिद्धिं प्राप्तो
यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ॥ समा-
सेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा॥५०॥
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नि-
यम्य च ॥ शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रा-
गद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवी
लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ॥ ध्यानयो-
गपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥५२॥
अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम्॥
विमुच्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते
॥५३॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति
न कांक्षति ॥ समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं
लभते परां ॥५४॥ भक्त्या मामभिजा-

नाति यावान्यश्चास्मि तत्वतः ॥ ततो मां

तत्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥ ५५ ॥
सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्र-
यः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदम-
व्ययम् ॥५६॥ चेतसा सर्वकर्माणि मयि
संन्यस्य मत्परः ॥ बुद्धियोगमुपाश्रित्य
मच्चित्तः सततं भव ॥५७॥ मच्चित्तः सर्व-
दुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यासि ॥ अथ चे-

त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यति॥५८॥
यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे॥
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियो-
क्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेन कौंतेय नि-
बद्धः स्वेन कर्मणा ॥ कर्तुं नेच्छसि य-
न्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ ६० ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥

भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया

॥ ६१ ॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन
भारत ॥ तत्प्रसादात्परां शांतिं स्थानं
प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥६२॥ इति ते ज्ञा-
नमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥ विमृश्यै-
तदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥
सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ॥
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते
हितम् ॥६४॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्या-
जी मां नमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि सत्यं ते
प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५ ॥ सर्वध-
र्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥ अहं
त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः
॥ ६६ ॥ इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय
कदाचन ॥ न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां

योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥ य इदं परमं गुह्यं

मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥ भक्तिं मयि परां
कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥ न च
तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि
॥६९॥ अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवा-
दमावयोः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्या-
मिति मे मतिः ॥७०॥ श्रद्धावाननसूयश्च
शृणुयादपि यो नरः ॥ सोऽपि मुक्तः
शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥७१॥
कच्चिदेतत् श्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ॥
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥७२॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मया-
च्युत ॥ स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये
वचनं तव ॥ ७३ ॥

॥ संजय उवाच ॥

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः॥
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम्॥७४॥
व्यासप्रसादात् श्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ॥
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः
स्वयम् ॥ ७५ ॥ राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य
संवादमिममद्भुतम् ॥ केशवार्जुनयोः पुण्यं
हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥७६॥ तच्च संस्मृत्य
संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ॥ विस्मयो मे
महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः
॥७७॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो
धनुर्धरः ॥ तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा
नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

इति श्रीम० ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसं·

वादे संन्यासयोगो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

जाहिरात ।

नाम.	की.रु.आ.	ट.ख.आ.
१ अंजननिदान भाषाटीकाअन्वय-सहित	०—८	०—२
२ अनंतकथामूल	०—२	०—॥
३ अनंतकथा भाषाटीका	०—४	०—॥
४ अन्वयप्रबोध	०—२	०—॥
५ अर्घप्रकाश ज्योतिष भा०टी० इसमें जेसी जैसी वस्तु देखनेका... [illegible]	०—४	[illegible]
६ अनुपानदर्पण भाषाटीकासहित	०—१०	०—१॥
७ अनुरागरसभाषा नारायणस्वामिकृत पद्योंमें	०—४	०—॥
८ अनेकसंग्रह (दोनों भाग.) भाषामें	२—८	०—४
९ अपरोक्षानुभूति संस्कृतटीका [illegible]	०—१०	०—१
१० अभिलाखसागर (वेदांत) भाषा	१—८	०—४

जाहिरात ।

११	अमरकोष भा.टी.शब्दानुक्रमणिका	१-८	०-४
१२	अमरकोषमूल बडाअक्षर ...	०-७	०-१॥
१३	अमरकोश छोटाअक्षर ...	०-५	०-१
१४	अमरसिंघ हाडीराणीको ख्याल	०-४	०-॥
१५	अमृतसागर कोषसहित हिन्दी भाषामें नवीन छपा हुआ	२-८	०-८
१६	,, तथा रफ... ...	२-४	०-६

परशुराम
वामन